Ioana COSTA
(Universitatea din Bucureşti)

Însemnări despre istoria scrierii

Abstract: (Notes on the History of Writing) The long history of choosing letters to match phonemes in various languages is never a straight, one-way journey. Attempts were made in order to find the best possible solutions and failures are to be accepted in order to observe the natural development of language and writing. Among huge failures in adopting a writing system is to be considered the so called "Linear B", used for writing the oldest form of Greek language, the Mycenaean. This syllabic pattern is highly improper for the Greek language, characterised by frequent consonant clusters and regular final consonant. Some other borrowed sets of graphemes were more successful, without ever being completely suitable. Both the Greek and Latin alphabets display adjustments that sometimes have unexpected results when comparing their analogous lists of letters. Striking discrepancies are connected to letters *H* and *X*, present in both alphabets, with totally different phonetic values.

Keywords: letters, writing, Latin, Greek, orthography

Rezumat: Istoria îndelungată a alegerii unor litere pentru reprezentarea fonemelor specifice diverselor limbi nu este niciodată un parcurs linear. Au existat încercări de identificare a soluţiilor celor mai potrivite, iar eşecurile trebuie să fie acceptate ca atare, cu scopul de a păstra dezvoltarea naturală a limbii şi a scrisului. Aşa-numitul „linear B", atestat pentru cea mai veche formă de scriere a textelor greceşti (miceniana) este o exemplificare a utilizării unui sistem grafic total inadecvat fonetismului limbii respective, în condiţiile în care acest silabar este rudimentar, neincluzând grafeme care să corespundă unor grupuri consonantice sau unor silabe terminate în consoană. Alte seturi de grafeme împrumutate au cunoscut ajustările necesare scrierii greceşti şi latineşti. Statutul literelor *H* şi *X*, prezente în ambele alfabete (cu valori fonetice diferite), ilustrează procesul de reutilizare şi adaptare la specificul fonetic.

Cuvinte-cheie: litere, scriere, latină, greacă, ortografie

Preluarea unui set de grafeme de către vorbitorii unei alte limbi, caracterizate prin trăsături fonetice inevitabil diferite, implică de fiecare dată o încercare de adaptare ale cărei imperfecţiuni sunt perceptibile în plan sincronic şi devin înşelătoare în plan diacronic; în varianta unui conservatorism grafic ori, dimpotrivă, a unor decizii de reformă ortografică, ajustările fixate prin convenţie se pot transforma nu doar într-o povară pe care limba normată este silită să o poarte, ci chiar (dacă reforma ortografică este insuficient motivată) într-o sursă a abaterilor de la normă.

Discrepanţele care apar ori de câte ori un sistem de scriere este împrumutat sunt în mare parte mascate de convenţiile care funcţionează în interiorul fiecărei limbi: chiar dacă nu sunt anulate, ele sunt imperceptibile pentru cei care folosesc respectivele norme ortografice fără a le privi în perspectiva evoluţiei lor. De-a lungul istoriei limbilor individuale, au fost propuse relativ frecvent reforme ortografice, de detaliu sau ample; ajustările au supravieţuit însă doar în parte, fără o legătură evidentă cu caracterul lor necesar sau întemeiat.

Printre eşecurile mari ale adoptării unui sistem de scriere se poate număra aşa-numitul „linear B", folosit pentru a nota cea mai veche formă cunoscută în prezent a limbii greceşti („miceniana"). Era o scriere silabică rudimentară, care folosea câte un

BDD-A28931 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 17:07:20 UTC)

semn pentru fiecare dintre cele cinci vocale şi pentru toate combinaţiile posibile ale unei consoane urmate de o vocală. Această structură silabică este cu totul inadecvată limbii greceşti, care atestă frecvent grupuri consonantice, precum şi finale de cuvânt consonantice. Adoptarea acestui silabar pentru notarea unei limbi cu certe trăsături indo-europene a impus aproximări şi, mai cu seamă, apariţia unor „vocale false", altfel spus utilizarea unor grafeme de tip [consoană+vocală] cu valoarea unor simple notări consonantice (fără a marca însă în vreun fel anume opoziţia [consoană+vocală falsă] faţă de [consoană+vocală]). Probabil în legătură directă cu această inadecvare, silabarul a fost abandonat, fără a mai lăsa vreo urmă în sistemele de scriere greceşti, aşa încât descifrarea „linearului B", la mijlocul secolului al XX-lea, s-a transformat într-un eveniment major al literaturii şi lingvisticii, datorat unei îmbinări emblematice de aptitudini în domeniul filologiei, paleografiei şi, nu în ultimul rând, al criptografiei, manifestate de Michael Ventris şi John Chadwick.

Mai puţin spectaculoasă, dar deopotrivă de semnificativă, a fost soarta altor grafeme, adoptate cu un succes de durată în pofida faptului că nu erau întru totul adecvate. Alfabetele grec şi latin atestă în egală măsură ajustări, ale căror rezultate sunt surprinzătoare mai cu seamă din perspectiva comparaţiei celor două serii de litere. Există, de pildă, discrepanţe tulburătoare în utilizarea literelor *H* şi *X*, prezente în ambele alfabete, dar cu valori fonetice total diferite. Relaţia dintre cele două tipuri de scriere este evidentă, fie că o interpretăm în sensul unei descendenţe (chiar intermediate) a alfabetului latinesc din cel grecesc, fie ca moştenire comună a unui sistem de scriere (de sorginte feniciată). Litera *X* aparţine ambelor tipuri majore ale alfabetului grecesc, răsăritean şi apusean: funcţionează ca grafem cu valoare complexă, care corespunde grupului consonantic rezultat din întâlnirea oricărei velare cu o siflantă, în alfabetele vestice, şi ca velară aspirată, în cele estice. Cele două valori sunt în mod evident rezultatul diferit al reutilizării unui grafem care nu aparţinea setului originar de litere împrumutat din alfabetul semitic; un indiciu vizibil al acestei cronologii este plasarea literei la finalul alfabetului, unde se află grafemele adăugate la o dată ulterioară. Moştenirea latinească păstrează litera cu valoarea fonetică a grupului consonantic [velară+siflantă].

Cealaltă literă cu valoare fonetică ambivalentă menţionată mai sus, *H*, cunoaşte o evoluţie şi mai spectaculoasă. Fără a fi fost inclusă în setul originar de litere preluate din alfabetul semitic, neavând un echivalent fonetic grecesc care să îi justifice prezenţa, litera a fost ulterior folosită ca semn convenţional pentru a nota un fonem nou apărut în dialectul ionic-atic, după ce vocala lungă [ā] s-a închis treptat, ajungând să semene tot mai mult articulatoriu cu [ē], dar fără a se identifica total cu aceasta, cel puţin în etapa intermediară. Litera *H*, în utilizarea ei feniciană, reprezenta o fricativă laringală surdă, aşa cum a rămas în alfabetul latinesc şi în descendentele lui, dar a cărei prezenţă nu părea necesară în alfabetul grecesc. Chiar şi în latină, realitatea inventarului fonetic a permis refolosirea convenţională a literei, fie ca notare a unui hiatus, fie în digrafeme rezervate seriei aspirate, în termenii împrumutaţi, cult, explicit, din greacă (e.g. *theatrum*, faţă de împrumutul vechi cu iniţială surdă, *teatrum*). Această evoluţie a fost posibilă în condiţiile diminuării valorii fonemului respectiv, după cum o indică regulile scandării latineşti, unde *H* nu marchează prezenţa unei consoane autentice, ci permite eliziunea vocalelor care o flanchează; evoluţia italică a fonemului continuă această

BDD-A28931 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 17:07:20 UTC)

tendinţă (*vide* numele literei în alfabetul limbii italiene, lipsit chiar de fonemul căruia îi corespunde formal, *acca*; este semnificativ în acest sens proverbul *non vale un'acca*, care subliniază interpretarea *H* = „nimic"). Această echivalenţă fonetică corespunde în linii mari spiritului aspru (*spiritus asper*) din greaca veche, un semn diacritic aflat în descendenţa directă a literei *H*, reprezentând, simbolic, o jumătate (sau mai puţin de o jumătate) din grafemul respectiv.

Reutilizarea grafemelor vacante pentru a reprezenta foneme specifice unui anumit inventar fonetic (în mod deosebit, acele foneme apărute în istoria individuală a limbilor) este una dintre rezolvările posibile ale nevoii de adaptare atunci când este împrumutat un sistem de scriere. Remodelarea unui vechi grafem este o altă soluţie, iar istoria literei latineşti *G* este elocventă. Probabil datorită sistemului etrusc de scriere, care ar fi intermediat adoptarea alfabetului în spaţiul latinesc, acesta din urmă era lipsit de distincţia grafică între oclusive surde şi sonore, folosind, în cazul velarelor, o singură literă pentru a reda [c] şi [g] (şi anume *C*, *K* şi *Q*, în funcţie de fonemul următor). Stadiul precedent este încă vizibil în abrevierea tradiţională a prenumelor *Gaius* prin *C* şi *Gnaeus* prin *Cn*. Mărturiile epigrafice arhaice atestă acest unic grafem pentru [c] şi [g], e.g. *VIRCO* în inscripţia cunoscută ca „vasul lui Duenos" (secolele VII-VI î.H.). Improprie inventarului fonetic latinesc, ambivalenţa a fost anulată printr-o necesară distincţie între cele două valori; personalitatea căreia i se atribuie această invenţie este Spurius Carvilius Ruga, un libert care a trăit în secolul al treilea î.H. (*fl*. 230). În şcoala lui (cea dintâi şcoală elementară particulară deschisă la Roma), cele două litere pe care le cunoaştem în prezent au fost pentru prima dată folosite constant ca echivalente ale oclusivelor velare: surdă şi, respectiv, sonoră. Litera *C*, în forma grafică uzuală acum, este în mod vădit continuatoarea literei greceşti *gamma*, după cum o indică forma sa din mărturiile epigrafice, precum şi poziţia pe care o ocupă în alfabetul latinesc, imediat după *A* şi *B*, tot aşa cum *gamma* este a treia literă a alfabetului grecesc, după *alpha* şi *beta*. Distincţia formală între *C* şi *G* este un segment de hastă, similar unui semn diacritic. Plasarea în alfabet a noii litere trebuia să respecte succesiunea anterioară a literelor, rigidizată prin valoarea numerică pe care o purtau în sistemul grecesc de notare a numeralelor: a ocupat aşadar poziţia rămasă liberă prin renunţarea, specific latină, la vechea literă *Z*; aceasta pare să fi fost îndepărtată de Appius Claudius Caecus, căruia sunetul corespunzător i-ar fi amintit de „dinţii de mort", după cum spune Martianus Capella în *De nuptiis Philologiae et Mercurii* (3.261), în capitolul dedicat celei dintîi dintre artele liberale, gramatica (*grammatike*, în greacă, termen derivat din *grammata*, „litere", tot aşa cum în latină *litterae* este baza lexicală pentru *litteratura*).

În fine, pentru a încheia seria modalităţilor prin care se ameliorează un alfabet împrumutat, pe lângă redistribuire şi remodelare, există posibilitatea adăugării unor semne grafice noi, aşa cum atestă, pentru a da doar două exemple, seria „forfeda" din alfabetul ogamic sau cele cinci litere care încheie alfabetul copt (de evidentă origine greacă).

Istoria îndelungată a alegerii unor litere pentru reprezentarea fonemelor specifice diverselor limbi nu este niciodată un parcurs linear. Au fost făcute (şi continuă să fie făcute, *vide* ortografia adoptată în 1993 pentru limba română, cu opţiunea surprinzătoare de a impune două grafeme, *î* şi *â*, pentru un singur fonem, într-o distribuţie guvernată de criteriul locului ocupat de fonemul respectiv în cuvânt) încercări de identificare a

BDD-A28931 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 17:07:20 UTC)

soluţiilor celor mai potrivite, iar eşecurile care ţin de sistemele de scriere trebuie să fie acceptate ca atare, cu scopul de a păstra o dezvoltare naturală – şi, implicit, simplă –, în armonie cu limba pe care o reprezintă şi cu principiile de scriere adoptate.

Bibliografie

Cadorna, G. R. 1986. *Storia universale della scrittura*, Milano: Mondadori.

Costa, I. 2008. *Fonetică istorică latină*, Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti.

Costa, I. 2011. *Papirus, pergament, hîrtie. Începuturile cărţii*, Bucureşti: Humanitas.

Sihler, A. L. 1995. *New comparative grammar of Greek and Latin*, New York, Oxford: Oxford University Press.

BDD-A28931 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 17:07:20 UTC)